

І. В. Рудкевич,

к. філолог. н., доц., докторант, Донецький державний університет управління

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Досліджено напрями забезпечення і підтримки найбільш вразливих верств населення з метою недопущення загострення соціальної напруги в державі. Надано оцінку ефективності соціального захисту відповідно до міжнародних стандартів.

Directions of providing and support of the most impressionable layers of population are explored with the purpose of non-admission of sharpening of social tension in the state. Estimation is given to efficiency of social defence in accordance with international standards.

Ключові слова: демографічне навантаження, ринкові умови, соціальний захист громадян, соціальна політика, фінансове забезпечення.

ВСТУП

Соціальний захист у широкому сенсі передбачає надання соціальних гарантій населенню, які повинні забезпечуватися державою в ринкових умовах відповідно до засад соціальної політики. До таких гарантій належать: гарантування кожному працюючому громадянину мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом; задоволення освітньо-культурних потреб та належного рівня охорони здоров'я з метою всебічного розвитку особистості; захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян; вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення.

Створення ринкової економіки в Україні супроводжувалося стрімким розшаруванням суспільства за матеріальним, соціальним статусами. На сьогоднішній день перед державою гостро постала проблема забезпечення і підтримки найбільш вразливих верств населення з метою недопущення загострення соціальної напруги. Вирішити цю проблему дозволить ефективна система соціального захисту громадян, зокрема пенсіонерів, інвалідів, дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, багатодітних, малозабезпечених сімей. Оцінка ефективності соціального захисту відповідно до міжнародних стандартів здійснюється за такими критеріями: охоплений контингент; доходи та видатки; співвідношення чисельності одержувачів виплат та платників внесків; розмір виплат.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад тематики державного управління соціальним захистом населення та забезпечення функціонування цієї системи в умовах ринку здійснили Н. Болотіна, Т. Боярчук, О. Макарова, О. Новікова, Г. Пікалова та інші. Водночас комплекс питань, пов'язаних з формуванням дієвої та ефективної системи державного управління соціальним захистом населення в Україні в умовах ринкової економіки, і досі залишається недостатньо висвітленим.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити напрями забезпечення і підтримки найбільш вразливих верств населення з метою недопущення загострення соціальної напруги в державі;

— надати оцінку ефективності соціального захисту відповідно до міжнародних стандартів.

РЕЗУЛЬТАТИ

На наш погляд, названі вище критерії дають комплексне уявлення про соціальний захист людини. Так, чисельність охопленого контингенту, доходи та видатки характеризують поширеність та фінансову потужність системи соціального захисту. Співвідношення чисельності одержувачів виплат та платників внесків є характеристикою рівня користування соціальними послугами та рівня навантаження на платників внесків. Аналіз розміру виплат відображає їх спроможність підтримувати належний рівень життя населення. Крім цих показників, з погляду фінансування людського розвитку важливе значення має оцінка розміру виплат по відношенню до чинних соціальних стандартів та мінімальних гарантій. Важливе значення для аналізу розвитку системи соціального захисту має динаміка участі в ній різних категорій населення. Загалом можна констатувати, що Україна має досить розгалужену систему соціального захисту населення. Близько 80 % сімей отримують соціальні виплати (пільги, субсидії, допомоги, компенсації).

Фінансове забезпечення соціального захисту в Україні здійснюється за рахунок коштів зведеного бюджету, спеціальних фондів страхування та недержавних джерел. Вагома частина фінансування соціального захисту здійснюється за рахунок бюджетних коштів.

Найвагоміше значення серед видів соціального захисту (як джерела засобів існування) має пенсійне забезпечення. Питання пенсійного забезпечення залишається одним із найбільш важливих і водночас проблемних для України. Загострення проблеми пенсійного забезпечення пов'язане з наявністю болючої соціальної проблеми

українського суспільства — демографічного старіння нації. Процес старіння людського суспільства завжди тягне за собою ряд небажаних соціальних та економічних наслідків, які у подальшому матимуть великий вплив на суспільно-економічне життя держави, призводитимуть до перерозподілу суспільних фондів і до збільшення витрат на утримання все більшої кількості непрацездатних за віком людей.

Дані перепису населення 1959 року свідчили про те, що Україна вже була на порозі демографічної старості, оскільки 10,5 % загальної чисельності населення склали особи старше 60 років. У 1970 році цей показник збільшився до 13,9 %. За наступні майже двадцять років питома вага населення старше 60 років стала дуже високою і у 1981 році склала 18 %. На початок 2009 року цей показник склав 20,3 %. Така частка осіб старше 60 років за шкалою Е. Росseta оцінюється як дуже високий рівень демографічної старості [3, с. 108]. Таке постаріння населення сприяє збільшенню демографічного навантаження. Незважаючи на те, що загальна чисельність пенсіонерів в Україні протягом останніх років унаслідок зростання смертності та з інших причин систематично скорочувалась, нині кожен третій з десяти громадян України має статус пенсіонера та на кожні 10 осіб зайнятого населення припадає майже 7 пенсіонерів, що свідчить про високий рівень демографічного навантаження на працездатне населення особами пенсійного віку. Коефіцієнт залежності пенсійної системи, який визначається як відношення фактичної кількості пенсіонерів до чисельності працюючих, що сплачують внески, близький до одиниці (0,94). Це свідчить про високий рівень пенсійного навантаження на платників пенсійних внесків в Україні.

Слід відмітити, що в Україні спостерігається суттєва регіональна диференціація рівнів старіння населення. Більше половини регіонів України мають значення показника чисельності пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення вище середнього по Україні, зокрема у Чернігівській області на 1000 жителів припадає 351 пенсіонерів, у Черкаській — 334, у Житомирській — 327 [4; 5]. Група демографічно найстаріших регіонів розташувалась навколо Київської області, основною причиною чого став негативний міграційний баланс з цих регіонів. Найменше значення цього показника спостерігається у Закарпатській, Чернівецькій, Рівненській областях та у м. Києві. Якщо використовувати шкалу Е. Росseta, то лише населення Закарпатської області характеризується середнім рівнем постаріння населення. Решта областей України та місто Київ за цією шкалою належать до групи з високим рівнем демографічного старіння. Отже, складна демографічна ситуація в Україні ще раз підтверджує необхідність процесу запровадження накопичувальної пенсійної системи, оскільки накопичувальна система не залежить від демографічних проблем, які становлять основну загрозу стабільності розподільчої системи пенсійного забезпечення.

Пенсіонери в Україні сьогодні залишаються однією з найменш захищених за доходами категорією населення. Приведення у 2005 році мінімального розміру пенсії за віком до встановленого прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб в цілому позитивно відобразилось на доходах цієї категорії населення. Проте таке підвищення мало і негативні наслідки, оскільки воно не було підкріплене відповідними обсягами сплачених внесків і спричинило фінансову кризу Пенсійного фонду. Також різке підвищення мінімальної пенсії призвело до значної зрівнялівки в розмірах призначених пенсій.

Вступ у дію Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [1] призвів до поступової реалізації основного принципу пенсійного страхування — диференціації розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати. Запровадження накопичувальної пенсійної системи має прискорити вирішення проблеми "зрівнялівки" у пенсійному забезпеченні. Адже основна перевага накопичувальної системи над розподільчою полягає саме у тому, що вона дає свободу вибору та забезпечує диференціацію розмірів пенсії залежно від заробітку та ефективності використання пенсійних накопичень. Однак попри проведені заходи, у 2006 році 13,2 % (1,8 млн осіб) пенсіонерів, що втратили працездатність, отримували пенсії нижче рівня прожиткового мінімуму [2, с. 151].

Середній рівень призначених пенсіонерам місячних пенсій в Україні залишається на досить низькому рівні. Протягом останніх семи років в Україні спостерігається стрімке зростання номінальної пенсії. Незважаючи на помітне збільшення розмірів пенсій в останні роки, середній її рівень, від якого залежить добробут майже 30 % населення України, залишається дуже низьким, навіть порівняно з деякими країнами колишнього СРСР.

Загальна чисельність економічно активного населення в Україні за роки незалежності зменшилась майже на 600 тисяч осіб і становила за даними Державного комітету статистики України у 2006 році 22,2 млн осіб. При цьому зберігається досить високий рівень постаріння робочої сили, що створює певні перешкоди для нормалізації процесів відтворення робочої сили та посилює навантаження на систему соціального захисту в країні. В середньому по Україні кожна шоста економічно активна особа — старше 50 років, а кожна п'ятнадцята — старше працездатного віку.

Така структура економічно активного населення зберігається в Україні протягом останніх семи років. Фінансове забезпечення зростаючих потреб великої частки непрацездатного населення стає достатньо важким тягарем для працівників і підприємств та вкрай негативно впливає на ефективність існуючої національної пенсійної системи. З іншого боку, невідповідність матеріальних потреб пенсіонерів розміру винагороди за багаторічну працю (а серед пенсіонерів біля 5 млн — ветерани праці) є однією з причин того, що ці люди вимушені продовжувати працювати і після досягнення ними пенсійного віку. У 2009 році серед економічно активних осіб пенсійного віку переважна більшість (1698,2 тис. осіб) була зайнята економічною діяльністю, крім того, 1,3 тисяч осіб з їх числа, не маючи роботи, активно її шукали. Таке прагнення економічно активного населення пенсійного віку працювати пояснюється, у першу чергу, низькими доходами населення цієї категорії.

У багатьох випадках пенсіонери змушені працювати після досягнення ними пенсійного віку, незважаючи на стан свого здоров'я. Нині діюча система соціального захисту не здатна задовольнити потреби цієї категорії населення. Про це свідчать такі цифри: під диспансерним наглядом у лікувальних закладах перебуває вдвічі більше осіб пенсійного віку, ніж осіб працездатного віку (відповідно 122088 та 61353 у розрахунку на 100 тис. осіб згаданих груп населення). У зв'язку з хворобами ока та додаткового апарату зазначений показник вищий у 4 рази, з новоутвореннями, хворобами системи кровообігу та кістково-м'язової системи — приблизно у 3 рази, хворобами ендокринної системи, розладів харчування, органів

дихання, вуха та сосковидного відростку — у 1,4 — 1,9 рази. Саме ці хвороби найчастіше призводять до отримання особами пенсійного віку статусу інваліда [5].

Соціальне становище та захист інвалідів в Україні регулюються безпосередньо 15 законами України. Зокрема, це Закони "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні", "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", а також укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України, в яких певною мірою враховано міжнародні правові документи з цієї проблеми. Зазначеними законодавчими та іншими нормативно-правовими актами для інвалідів, крім пенсій, передбачається регулярне санаторно-курортне лікування, протезування, забезпечення спецавтомобілями, безплатні (або за пільговими цінами) ліки, а також чимало пільг щодо побутового, торгового, медичного, транспортного обслуговування та працевлаштування. Проте, на жаль, багато що з передбаченого стосовно забезпечення прав інвалідів на сьогодні в Україні не реалізовано.

Слід зазначити, що, починаючи з 2004 року в Україні відбувається помітне зростання середньомісячної пенсії за інвалідністю. Прагнення України досягнути стандартів життя розвинутих європейських країн зумовлює необхідність вищого та більш якісного рівня соціального захисту інвалідів.

Одним із основних критеріїв, який дозволяє людям із обмеженими фізичними можливостями відчувати себе повноправними членами суспільства, є рівень їхньої зайнятості, тобто створення робочих місць для працевлаштування інвалідів.

Основним державним органом, що здійснює соціальний захист людей із особливими потребами інвалідів, є Фонд соціального захисту інвалідів. Саме створення робочих місць для працевлаштування людей із обмеженими можливостями сьогодні визнано одним з першочергових завдань Фонду. Поряд з цим, Фонд соціального захисту інвалідів здійснює контроль за виконанням підприємствами, установами, організаціями (у тому числі підприємствами громадських організацій інвалідів), фізичними особами (які використовують найману працю інвалідів) нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, затвердженого Законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні".

Стойка тенденція до зростання вільних робочих місць для людей з фізичними вадами прогнозується і надалі, бо щороку зростає чисельність суб'єктів господарювання, які звітують про зайнятість та працевлаштування людей із вадами здоров'я, а разом із тим зростає кількість підприємств, які через невиконання 4-відсоткового нормативу, сплачують до державного бюджету штрафи, нараховані у відповідності з адміністративно-господарськими санкціями. Оскільки питання працевлаштування людей з вадами здоров'я залишається для України актуальним, одним із напрямів щодо вирішення цієї проблеми може стати розвиток і поширення надомної форми праці. Крім того, суттєво покращити стан справ щодо працевлаштування інвалідів може подальший розвиток і вдосконалення їхньої підприємницької діяльності. Певну допомогу у цьому напрямі надають бізнес-центри та "бізнес-інкубатори", особливо у сфері підтримки малого підприємництва.

Крім надання можливості працювати, інвалідам та де-

яким іншим категоріям громадян призначаються різні види державної соціальної допомоги. При цьому звертає на себе увагу значне зростання кількості одиноких непрацездатних громадян та інвалідів, які потребують соціальної допомоги. Залишається проблемною ситуація з наданням державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам.

ВИСНОВКИ

Таким чином, одним із дієвих інструментів державної соціальної політики, що має на меті пом'якшення негативного впливу ринкових відносин на матеріальне становище населення та покращення демографічної ситуації в Україні, є соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям та сім'ям з дітьми. Соціальний захист малозабезпечених сімей, у тому числі сімей з дітьми, забезпечується шляхом надання їм допомоги відповідно до положень Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям" у залежності від майнового положення та сукупного доходу сім'ї. Розмір соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більше, ніж 75 % прожиткового мінімуму для сім'ї. Отже, відповідно до законів України, розмір соціальних виплат населенню має визначатися з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Прожитковий мінімум є базовим державним соціальним стандартом. Це вартісна величина, достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини та збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Але нині при визначенні розмірів соціальної допомоги практикується використання прийнятого у бюджетному законодавстві так званого показника "рівень забезпечення прожиткового мінімуму". Розмір цього показника встановлюється, виходячи з можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям Закону про Державний бюджет України на відповідний рік. Цей показник, який не є соціальним стандартом, слугує базою для розрахунку державної соціальної допомоги.

Література:

1. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. Офіц. текст із змін. станом на 1 січн. 2008 р. [Електронний ресурс] / Законодавча база Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання // Український соціум. — 2010. — № 1. — С. 146—164.
3. Россет Э. Процесс старения населения. — М.: Статистика, 1968. — 510 с.
4. Статистична інформація. Соціальний захист населення [Електронний ресурс] / Сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Соціальний захист [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики України. — Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/index>